

LACZKÓ KRISZTINA^{1,2} – MÁRTONFI ATTILA²

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, Budapest

² MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság, Budapest

AZ OSIRIS *HELYESÍRÁS* ÉS AZ ÚJ HELYESÍRÁSI SZABÁLYZAT

1. Bevezetés

2015 szeptemberében lépett érvénybe *A magyar helyesírás szabályainak* 12. akadémiai kiadása, és azóta eltelt a türelmi idő is: a 2017-es érettségien már az új szabályok szerint kellett javítani és minősíteni a dolgozatok helyesírási állapotát. A 12. kiadás fogadtatásának reflexív értékelése ugyan még nem történt meg, ám a kezdeti nem is mindig egyértelműen pozitív sajtóvisszhang hamar nyugvópontra jutott. Az elmúlt időszakban a helyesírási bizottság tagjai több fórumon is beszámoltak a munkájukról és a változtatásokról (Keszler 2015; a tulajdonnevekről: Laczkó 2016; Tóth 2017). A következőkben a **megőrzés és a változás** kettősségében tekintjük át és értékeljük az új helyesírási szabályzatot, kiemelten a helyesírási kézikönyvhöz, az *Osiris Helyesíráshoz* (Laczkó–Mártonfi 2004) való viszonyában.

2. A magyar helyesírás státusza, a helyesírási tartományok

A helyesírás kérdésköre alapvetően a nyelvi tervezéshez tartozik, és mint ilyen két fő megközelítési szempont jellemzi: a státusz- és a korpuszkérdés (Kloss 1969; Tolcsvai Nagy 1998a, 1998b, 2003). A státuszt tekintve a magyar helyesírás 1832 óta, azaz az első helyesírási szabályzat megjelenése óta **akadémiai státuszban** van. Az első szabályzat megjelenése, amely még a pesti írói körnek készült belső használatú kiadvány volt, beleilleszkedik a nyelvújítást lezáró akadémiai sztenderdizációs törekvésekbe (Laczkó 2006a. további szakirodalommal), az 1954-es AkH.¹⁰ és az 1984-es AkH.¹¹ pedig már megteremtette azt a kodifikációs egységet, és kialakította azokat a normatív alapelveket, amelyek a további kiadások alapjául is szolgálnak. A 20. század második felére pedig létrejöttek az úgynevezett helyesírási „tartományok” is.

Köztudott tény, hogy a helyesírásra egy írásgyakorló nyelvi közösségben nem mindenkinek egyformán van szüksége. Maga az írás szabályozása, a helyesírás alapvetően azt a legfontosabb célt szolgálja, hogy a befogadót, azaz az olvasót segítse abban, hogy a lehető legegyszerűbben jusson el a szövegek teljes értelemszerkezetéhez. Nagy részben a szövegek típusától

függ az, hogy ezek előállítása, nyelvi megszerkesztettsége, helyesírása milyen kívánalmaknak tesz eleget. Ebből következően a kiadók szerkesztőinek másként van szükségük a helyesírás ismereteire és alkalmazására, mint egy kisiskolásnak, és megint másként kell viszonyulnunk a szaknyelvi szövegek nyelvi állapotának a kívánalmaihoz. Ennek megfelelően a jelenlegi helyesírás **négy nagy tartományra** osztható, amelyek egymással részleges átfedésben vannak. A középpontban a mindenkori **helyesírási szabályzat** áll, tehát jelenleg az AkH.¹², amely a helyesírási kodifikáció és a normarendszer meghatározója. Ennek úgynevezett „letranszformált” változata az alsóbb iskolafokoknak készült, a legújabb kiadás megjelenése után egy évvel kiadott *Kis magyar helyesírás* (Keszler–Siptár–Tóth 2016, az AkH.¹¹ iskolai változata *Helyesírásunk* címmel volt forgalomban: Fábián–Graf–Szemere 1978/1999). Ennek célja a mindenkori szabályzat didaktikailag közérthetőbb formában való megjelenítése. A harmadik tartományba a **szaknyelvi helyesírási szabályzatok és szótárak** tartoznak. Nyilvánvaló, hogy egy-egy szakma vagy tudományág terminológiájának vagy nomenklatúrájának helyesírási kérdései, illetve lexikográfiai állománya nem lehet része az általános, köznyelvi szabályozásnak, így külön szabályzatoknak és/vagy szótáraknak kell tartalmazniuk (ezek listáját lásd Mártonfi 2018). A negyedik kategóriát pedig a **helyesírási kézikönyv** valósítja meg, amely 2004 óta létezik *Helyesírás* címmel az Osiris Kiadó gondozásában (Laczkó–Mártonfi 2004, diákoknak szóló változata: 2008a, 2008b). Az Osiris *Helyesírás* szabálymagyarázatokkal, kivétellistákkal és ajánlásokkal rendkívül bőven tárgyalja a magyar helyesírás rendszerét, valamint tartalmaz egy minden eddiginél részletesebb, árnyaltan strukturált szócikkekkel felépülő szótárt is. Jóllehet szerzői munka, szellemiségében teljes mértékben követi az akadémiai helyesírást, és a professzionális írásbeliségben széleskörűen elfogadottá vált.

3. Az Osiris *Helyesírás* felújításának elméleti kérdései, különös tekintettel a tanácsadó részre

3.1. Induljunk ki abból, hogy az új szabályzat elméleti alapvetése semmiben nem különbözik az elődeitől, elsősorban az 1954-es és az 1984-es kiadásétól, és ez azt jelenti, hogy a kiinduló normafelfogása a már kialakult keretet változtatás nélkül követi. A **helyesírási norma** általánosságban – a többi normatípustól igencsak eltérően – a következőképpen jellemezhető (Tolcsvai Nagy 1998a; Laczkó–Mártonfi 2004, 2008a, 2008b; Laczkó 2004, 2006a): a) alapvetően mesterséges képződmény, amely nem szükségszerűen és teljes mértékben követi a nyelv természetes változását, vagyis relatíve zártnak nevezhető; b) viszonylag tudatos produktum, amelyet az iskolában kell elsajátítanunk, attól a pillanattól kezdve, hogy írni tanulunk; c) nagyon fontos benne egy technikai jellegű mozzanat: az ismétléseknek azonosíthatóknak kell lenniük; d) és végül a helyesírás jellemzően kevésbé van kitéve az úgynevezett szociokulturális összetevőknek, mint amilyen a szituáció vagy a kontextus.

A normaként felfogott **alapelvek** pedig a szabályzatban és ebből következően az Osiris Helyesírásban is változatlanul a következők (elsőként a kézikönyv fogalmazta meg ezt a felfogásmódot ebben a formában): három alapelvet különböztetünk meg: a hangjelölést, az értelemtükröztetést és a hagyományt. Ezek közül az első és legalapvetőbb a hangjelölés. Természetesen ez így nem pontos, hiszen valójában a hangoknak absztrakt formáit, elméleti reprezentációit, azaz a fonémákat jelöljük. Így ezt az alapelvet szaktudományosan **fonematikus alapelv**nek nevezzük. A hangjelölés alapelve kétféle írásmódot foglal magába: az egyik a **kiejtés szerinti írásmód**. A szavak nagy részét aszerint kell leírni, ahogyan a köznyelvben (sztenderdben) kiejtjük, a kiejtett hangoknak megfelelő fonémákat rögzítjük. A *barát* főnévben a [b + a + r + á + t] hangoknak megfelelő fonémákat jelölő betűket írjuk le. A másik ide tartozó írásmód a **szóelemzés**. Ez csak a mássalhangzókat érinti. A kiejtés során bizonyos, egymás mellé kerülő mássalhangzók képzésekor módosulások következnek be, amelyeket nem jelölünk a leírásakor (ezek a hasonulások vagy az összeolvadás). Szétbontjuk a toldalékos vagy összetett szavakat elemeikre, és ezeket az elemeket egymástól függetlenül írjuk le a kiejtésüknek megfelelően. A *barátság* főnévben a /t/ és az /s/ találkozásakor a kiejtésben összeolvadás következik be, és hosszú [ccs]-t ejtünk: [baráccság]. A szó leírásakor azonban szétszedjük a szóalakot a két szóelemre: *barát* + *ság*, és eszerint rögzítjük írásban a főnevet.

A második normaként értelmezett helyesírási alapelv az **értelemtükröztetés**. Az értelemtükröztetés a helyesírást átszövő szabályok egymással összefüggő, nyelvi működésen alapuló rendszerszerűségét jelenti. Ide sorolhatjuk például a különírás-egybeírás jelentésen alapuló szabályait, a tulajdonnevek írásmódját vagy az írásjelezés szövegtani-pragmatikai alapjait – hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ezekben az esetekben tehát erős nyelvi, alapvetően nyelvtani, illetve jelentéstani alapismereteket kell mozgósítani a szavak, szerkezetek, mondatok megfelelő rögzítéséhez.

A harmadik alapelv a **hagyomány** (Laczkó 2006b). Valójában ez az a tényező a magyar helyesírásban, amely többé-kevésbé megnehezítheti az alkalmazhatóságot. Azokról a kivételekről, azaz azokról az esetekről van szó, amikor nem tudjuk alkalmazni a két irányító rendszertényezőt, a fonematikusságot és a rendszerszerű szabályokat. A hagyomány tehát mindkét normával szemben áll.

a) A hangjelöléssel szemben ható hagyományhoz tartozik a jól ismert jelenség: a magyar írás használ egy olyan betűt, amelynek ma már nem létezik önálló hangértéke, hanem a *j*-nek megfelelő fonémát jelöli. Ez az *ly*. Ez a fonematikus jelölés részleges feladását jelenti. Az *ly* használata mellett a hangjelöléssel szemben álló hagyományhoz sorolunk minden olyan jelenséget, amelyek során a szavak rögzítésében eltérünk a kiejtéstől. Így ide tartoznak a régies írásmódú családnevek, például: *Dessewffy*, *Batthyány* stb. Közszavak írásképe is őrizheti korábbi nyelvi állapot képét, például a *tetszik* ige leírásakor megőriztük az eredeti *tet*- tövet, jóllehet az *sz* agglutinálódása következtében a *tetsz*- tö kiejtés szerint lenne írandó, azaz hosszú *cc*-vel.

b) A helyesírásban hagyományosnak tekintjük azokat az írásmódokat is, amelyek eltérnek egy-egy írásszabály rendszerszerűségétől, tehát egyedi vagy rendszerbe foglalható kivételek. Az *akadémikus*, *cárizmus*, *enciklopédikus* stb. szavak hagyományos írásmódúak, hiszen az idegen szavak jó részében – és ez tekinthető szabályszerűnek – bizonyos idegen eredetű képzők előtt a *tő* belseji hosszú magánhangzó rövidre változik (*írónia* – *ironikus*). Hagományosnak kell tartani azoknak a tulajdonneveknek és közszavaknak az írását is, amelyek nem latin betűs írású nyelvekből származnak, és az átírásuk nem követi a vonatkozó szabályokat. Ennek oka az, hogy más módon honosodtak meg a magyarban: *Anyegin* (*Onyegin* helyett), *gésa* (*geisa* helyett) stb.

Az egybeírás és különírás körében található a legtöbb kivételesség, eltérés a rendszerjellegtől. Hagományosnak számít az egybeírás például az *ötéves*, *bérbeadás* szavakban; az *ötéves* a rendszerbe foglalható kivételek közé tartozik, hiszen a számnévi előtagú és képzett utótagú szerkezeteket, ha két tagból állnak, annak ellenére mindig így írjuk, hogy nincsen jelentésváltozás, a *bérbeadás* azonban egyedi kivétel (egybeírjuk a különírás helyett). A kivételek sorát hosszasan lehetne még folytatni.

Az *Osiris Helyesírás*, minthogy a fenti normafelfogást alapvetően meg is fogalmazta, így a továbbiakban is, a szabályzattal összefüggésben ezt a rendszerszerűséget kívánja követni.

3.2. A következőkben a 2015-ös változásait összegezzük (Keszler 2015; Laczkó 2016) annak tükrében, hogy ezek milyen további teendőket indukálnak a kézikönyv átdolgozásában. A változások alapvetéseit az alábbiakban lehet összegezni. Egyrészt korábban szabályozott pontok kikerülhetnek a kodifikációból teljesen vagy részlegesen, ezt sematikus $A \rightarrow 0$ formában ábrázolhatjuk. Erre akkor kerül sor, ha egy adott kérdéskör valójában nem a helyesírás szabályozása alá esik, például: a képzőváltozatok kérdése, a szavak kiejtésére vonatkozó információk, a géptípusok szám- és betűjelzései, az asszonynevek variációi vagy a postai címzés. Mindezek a sokkal bővebb tartalommal, ajánlásokkal, listákkal, összefoglaló szó- és kifejezésgyűjteményekkel rendelkező kézikönyv esetében nem jelentenek problémát, hiszen a műfaji jellegzetességénél fogva ezek létjogosultsága kétséges, vagyis az *Osiris Helyesírás* továbbra is tartalmazni fogja mindezeknek az írásmódjára vonatkozó tudnivalókat, a lehetőség szerinti legfontosabb listákat, példákat.

Ennél természetesen sokkal lényegesebb és egyben egy új szabályzat létrehozását indukáló tényező a korábban nem szabályozott pontok kodifikációja, képlettel: $0 \rightarrow A$. Itt is beszélhetünk részleges kiegészítésekről (pl. a betűrendbe sorolás esetében a kis- és a nagybetűk megkülönböztetésére vonatkozó szabálypont, a szótagszámlálás vonatkozásában az *-i* képző megítélése, az idegen előtagok összetételi voltára vonatkozó módosítás, a két kötőjellel írandó többszörös összetételek vagy a névkiegészítők kérdése, valamint a tulajdonnevek körében megjelenő kiegészítő szabályok, többek között a díjnevek, a csillagászati elnevezések vagy a márkanevek köréből, avagy az épületnevek vonatkozásában (Laczkó 2016) vagy teljesen új pontokról (pl. a tárgynevek beemelése a szabályok

közé). Ebben az esetben nagyobb vagy jelentősebb kézikönyvbeli átdolgozásra nincsen szükség, ezek a szabályzatbeli módosítások ugyanis többnyire alapvetően már szerepeltek az Osiris *Helyesírás* 2004-es kiadásában is, pusztán annyi a teendő, hogy a két kiadvány között teljes harmonizáció valósuljon meg. Az egyetlen kismértékben átdolgozandó rész a szótagszámlálásra vonatkozó összetételi írásmód és az *-i* képző viszonylatában merül fel (írásjel-használati helyett: írásjelhasználati).

A leglényegesebb tényező összességében az $A \rightarrow B$ képlettel jellemezhető változtatás, vagyis amikor egy korábban szabályozott kérdéskör akár rendszert érintően módosul. Ennek úgynevezett „enyhébb” változata az a módosulás, amikor egy már meglévő szabály fakultatívvá válik, azaz olyan kiegészítést kap, amely ugyan megőrzi az eredeti írásmódot is, ám újfajta rögzítésmód is érvényesül. Ilyen változás több is szerepel az AkH.¹²-ben. Először is a fonematikusság körében a *h* végű szavakat érinti az, hogy a teljes hasonulós toldalékoláskor nemcsak a *méhvel*, hanem a [h] kiejtésben való megjelenésével a *méhhel* forma is szabályos. Ennek kézikönyvbeli feldolgozására nyilvánvalóan szükség van. Ugyancsak fakultativitás jellemző a kis és a nagy kezdőbetű vonatkozásában az intézmény- és az eseménynevek szabályozásának több pontján. Ebben az esetben többnyire csak némi átfogalmazás szükséges, hiszen az Osiris *Helyesírás* a kezdőbetűk efféle lehetőségeivel már korábban is foglalkozott (pl. adott intézménynév típusmegnevezéskor: *kutatóintézet/Kutatóintézet*; intézmények kisebb egységeinek a megjelölésekor: *gondnokság/Gondnokság*; esemény-rendezvény nevek írásában: *a magyar nyelv hete/A Magyar Nyelv Hete, országos középiskolai tanulmányi verseny/Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny*). Ugyancsak szerepel kézikönyvünkben az úgynevezett „lokális” tulajdonnevesülés kérdésköre is. Ez azt jelenti, hogy bizonyos közszavak adott speciális szövegtípusokban nagy kezdőbetűsek is lehetnek (pl. jogi szakszövegekben az *Alperes* vagy a *Felperes*). Ez a helyesírási lehetőség a 148. szabálypontban jelenik meg a 12. kiadásban. További kisebb módosítás a számnevek betűvel történő írásában, amely az Osiris *Helyesírás*ban is módosítandó, az, hogy a kétezer feletti számok kötőjeles tagolását nem alkalmazzuk az évszámok esetében (*kétezertizennyolc áprilisában*).

Az $A \rightarrow B$ változások között a leginkább figyelemre méltóak a hagyományos rendszert érintő változtatások, ezekből azonban a 12. kiadásban is meglehetősen kevés volt. Nyilvánvaló, hogy ezek a módosulások semmilyen előzménnyel nem rendelkeznek a kézikönyvben, így szükségszerűen feldolgozandók az új kiadásában. Nem tartalmazza tehát az Osiris *Helyesírás* a 93. és a 132. szabálypont változtatását, nevezetesen: Az egyszerűsítés figyelmen kívül hagyása érinti nemcsak az idegen tulajdonnevek teljes állományát, hanem a magyar tulajdonneveket is, ebből következően az utónevek írásképe a hasonulós toldalékoláskor megváltozott: *Mariannal* helyett: *Mariann-nal*. Valamint az AkH.¹² elveti a képzőszerű utótag korábban vélelmezett kategóriáját, az ide tartozó elemeket utótagnak tekinti, a képzőnek tartott *-beli* kivételével; így ha a *-szerű* utótag *sz* végű szóhoz járul, ugyancsak nem egyszerűsítünk, vagyis *ésszerű* helyett *ésszerű* a megfelelő írásmód.

Az Osiris *Helyesírás* tanácsadó részének átdolgozásakor alapvetően az a célunk, hogy a lefektetett alapelveknek megfelelően a szabályzat legújabb kiadásának változtatásait feldolgozzuk, javítsuk az esetleges kisebb hibákat, valamint ellenőrizzük és frissítsük, ahol szükséges a példaanyagot és a listákat.

4. Az Osiris *Helyesírás* felújításának gyakorlati kérdései, különös tekintettel a szójákra és a szótári részre

Az első felmerülő kérdés: mi a teendő egy lassan 15 éve megjelent kézikönyv felújítása-kor? Röviden összegezve a következőképpen foglalható össze:

1. a meglevő – jelen esetben szerencsére kisszámú – hibát kell kijavítani;
2. az eddigi adatokat kell frissíteni;
3. a szótárt új (és korábban véletlenségből kimaradt) szavakkal, kifejezésekkel kell kibővíteni.

E három típusműveletet kell tehát alkalmaznunk az Osiris *Helyesírás* anyagára is.

4.1. A javítandó hibák különösebb általános tanulsággal nem szolgálnak, úgyhogy ezeket nem részletezzük. Egyetlen típust érdemes megemlíteni: a címszavak toldalékos alakjait számítógépes algoritmussal állítottuk elő. Bár ezeket utána alaposan ellenőriztük, bizonyos tulajdonnevek *-i* képzős alakjai, sajnos, hibásan kerültek sajtó alá. Így tehát javítani kell például a *buenos airesi*, a *cascade-hegységi*, illetve a *fészek klubos* alakot *Buenos Aires-i*, *Cascade-hegységi*, illetve *Fészek klubos* formára. Ezeket a javításokat az Osiris *Helyesírás* diákszótári változatában már megtettük, most már csak vissza kell vezetni az alapkiadás újabb változatába.

4.2. Nézzünk tehát néhány példát az adatok frissítésére. A környezetünk megváltozása az elnevezések megváltozásában is tükröződik.

A **budapesti városrészek** nevei néhány éve megváltoztak. Mivel teljes listát adtunk korábban, ezt a listát aktualizálni kell.

Az Osiris *Helyesírás* megjelenésekor a magyar közigazgatásban a megyéknél kisebb területet *kistérség*nek nevezték. Ezek ma a *járás* nevet viselik, és bizonyos esetekben a tulajdonnévi elemek is megváltoztak. A *Kiskunfélegyházai*, *Nyíregyházai*, *Orosházai* és *Szeghalomi kistérség* neve a hagyományosabb morfofonológiai változat szerint alakult: *Kiskunfélegyházi*, *Nyíregyházi*, *Orosházi* és *Szeghalmi járás* lett belőlük. A *Sásdi kistérség* neve *Hegyháti járás*ra változott (miközben közigazgatási változás nem történt). A *Budaörsi kistérség*ből – székhelyváltozással – *Budakeszi járás*, a *Polgári kistérség*ből – kisebb átrendeződéssel – *Hajdúnánási járás* lett. Megszűnt a *Csepregi*, a *Dorogi*, a *Lengyeltóti* és az *Őriszentpéteri kistérség*, míg számos járás újonnan jött létre: *Békési*, *Bélapátfalvai*,

Bólyi, Cigándi, Derecskei, Devecseri, Érdi, Gönci, Gyomaendrődi, Gyulai, Hajdúhadházi, Ibrányi, Jászapáti, Kemecsei, Kunhegyesi, Martonvásári, Mezőcsáti, Mezőtúri, Nagykőrösi, Nyíradonyi, Pannonhalmi, Putnoki, Szentlőrinci, Szigetszentmiklósi, Tiszakécskei, Tokaji, Tolnai, Vecsési és Záhonyi járás. Ezeket a változásokat mind a Tanácsadóban, mind a Szótárban dokumentálni kell.

A Földrajzinév-bizottság határozatait is be kell építeni az anyagba. A korábbi Koszovo névalakot 2007-ben a Koszovó írásmód váltotta. S bár a régebbi *Baranyahídvég*, *Bucsu*, *Búcsúszentlászló*, *Csikóstóttós*, *Füzbölgy*, *Gyepükaján*, *Hídvégardó*, *Himesháza*, *Kővágótóttós*, *Megyehid*, *Nyírad*, *Óhid*, *Rábahídvég*, *Sajóhídvég*, *Szabadhídvég*, *Szíhalom*, *Szin*, *Szinpetri* és *Timár* nevének írásmódja már 1992 óta *Baranyahídvég*, *Búcsú*, *Búcsúszentlászló*, *Csikóstóttós*, *Füzbölgy*, *Gyepükaján*, *Hídvégardó*, *Himesháza*, *Kővágótóttós*, *Megyehid*, *Nyírad*, *Óhid*, *Rábahídvég*, *Sajóhídvég*, *Szabadhídvég*, *Szíhalom*, *Szin*, *Szinpetri* és *Timár* alakban írandó, így az *i-u-ü*: *i-ú-ű* az összes köznévi névelemben követi a köznyelvi helyesírást. Minthogy ez a döntés korábban nem ment át a gyakorlatba, az *Osiris Helyesírás* – külön listában is – a korabeli kézikönyvekben megtalálható írásmódot követte.

4.3. Az újdonságok témaköre talán a legizgalmasabb, így erről szólunk legbővebben. A Tanácsadónak a betűkről szóló részéhez felvenni tervezzük a magyar nyelv latin betűs írásrendszere mellé annak a három másiknak a rövid, táblázatos ismertetését, amellyel kisebb-nagyobb csoportok rendszeresen írnak magyar nyelvű szövegeket: *a)* a **Braille-írást**; *b)* a **székely írást** (ismertebb, de némiképp pontatlan nevén a rovásírást); *c)* a **gyorsírást**. Ezeknek az írásrendszereknek is léteznek speciális szabályszerűségei (rövidítések, összevonások); ezekkel azonban legfeljebb nagyon korlátozottan kívánunk foglalkozni, szétfeszíténék ugyanis a kézikönyv tematikus kereteit.

A **szaknyelvi helyesírások** közül a fizikai és az orvosi helyesírás terén jelentős fejlemények voltak az elmúlt bő évtizedben (Sólyom Jenő és Bősze Péter szakmai vezetésével), ezek tanulságait feltétlenül célszerűnek látszik beépíteni a következő kiadásba. A legfontosabb általános vonatkozása a tartozékbetűk és -számok szabályozásának van (Bősze 2007) – ez az orvosi helyesírás szempontjából elengedhetetlen, de más területeken is hasznos.

Számot kell adni az újonnan felfedezett (110–118-as rendszámú) **kémiai elemek** nevééről is. Az elemek neve ugyanis mindig magyarosan íródik, de a magyaros írásmód nem határozható meg automatikusan: ezekért az Akadémia kémiai osztálya felel. Az említett elemek egy részének már van magyaros írásmódja (*darmstadtium* – 110, *röntgenium* – 111, *kopernicium* – 112, *flerovium* – 114, *livermorium* – 116), a többit a hivatalos angol nevük (*niho-nium* – 113, *moscovium* – 115, *tennessine* – 117, *oganesson* – 118) alapján kell majd elnevezni.

A magyar helyesírás szabályai új, 2015-ös kiadásának néhány locusa figyelmeztet arra, hogy: „**Nem tapad** a nagyköthöz, ha több szóból álló, bonyolultabb írásmódú szerkezeteket kapcsol össze” [240. l]); „Bonyolultabb esetekben a nagyköthöz **nem tapadva**

is illeszkedhet” [264. b), c)]; „A valamettől valameddig tartamot néha két teljes vagy majdnem teljes dátum összekapcsolásával jelöljük. Ilyenkor a nagyköötjel **egyik oldalon sem tapad**, hogy a két keltezés jól elkülönüljön egymástól, és a nagyköötjel előtti dátum végére pontot kell tenni” [296.]. Arra azonban, hogy mit is jelent, hogy egy írásjel nem tapad, – nagyon helyesen – nem tér ki a szabályzat. (A szabályzat használóinak többsége minden bizonnyal úgy véli, hogy ilyenkor szóközt – hagyományos nyomdai zsargonnal: variábelt – kell tenni. Ez elég jó közelítés, de professzionális nyomdai előkészítés során nem kielégítő, hiszen ekkor a nagyköötjel és a gondolatjel közti egyetlen különbség, jelesül, hogy a gondolatjelet szóközökkel írjuk, neutralizálódna.) Egy kézikönyvben azonban részletesen be kell mutatni az e mögött álló tipográfiai részleteket, azaz szólni kell az ilyenkor optimális esetben használandó hair space/thin space karakterekről (azaz a régi nyomdai zsargon szerint egy-két pont spáciumról/beosztásról). Mindez nem csupán a nagyköötjel, hanem a perjel (néhány sorral feljebb látható erre is egy példa), esetlegesen a (kis)köötjel mellett is alkalmazandó speciális helyzetekben. Nézzünk ezekre néhány példát is:

Rácz Endre – Szemere Gyula – szóköz

Rácz Endre–Szemere Gyula – thin space (U+2009)

Rácz Endre–Szemere Gyula – hair space (U+200A)

Rácz Endre–Szemere Gyula – semmi

hair space / thin space – szóköz

hair space/thin space – thin space (U+2009)

hair space/thin space – hair space (U+200A)

hair space/thin space – semmi

Budapest - Keleti pályaudvar – szóköz

Budapest–Keleti pályaudvar – thin space (U+2009)

Budapest–Keleti pályaudvar – hair space (U+200A)

Budapest–Keleti pályaudvar – semmi

A magyar nyelvet érő intenzív **angol hatás**, bizonyos fokú kétnyelvűség, interferencia következtében sok jövevényszó jelenik meg, közöttük új típusok is.

Az elsődleges probléma persze az, hogy **idegenesen vagy magyarosan** írjunk-e egy adott szót. Általában aki jobban tud angolul, inkább az idegenes írásmódot támogatja, aki kevésbé, a magyarost. (Hasonló a helyzet a latin eredetű szavakkal az orvosi helyesírásban.) Elég jól érzékelhető mintázat látszik azonban kirajzolódni: a választás jellemzően **regiszteralapú**. Az **informális**, kötetlenebb, familiáris, publicisztikai jellegű szövegekben a magyaros írásmód túlsúlya jelenik meg, míg a **formális**, hivatalos, választékosabb regiszterek egyelőre inkább az idegenes írásmóddal élnek. Itt az alapvető kérdés az, hogy

szerencsés-e aránylag tág körben regiszterfüggő alternatívákat bevezetni a helyesírásba. (A már említett orvosi helyesírás tapasztalatai mindazonáltal kétséget ébresztenek bennünk.) A határok meghúzése nagyon nehéz, ahogy ez *A magyar helyesírás szabályai* 2015-ös kiadásának előkészítése során az Akadémia helyesírási bizottságában látványosan ki is derült. A bizottság ilyenkor többnyire a vagylagosság mellett foglalt állást: „spray *v.* spré *v.* szpré 212., spray-je *v.* spréje *v.* szpréje, spray-vel *v.* sprével *v.* szprével”.

Találkozunk azonban szabályozási kérdéseket is érintő jelenségekkel. Ilyet vet fel az, hogy az angolban számos lexikai elemet szóközzel tagolnak. A magyarba is átkerült nem egy ilyen szóköztartalmú szó (*au pair*, *black jack*, *body building*, *hot dog*, *mountain bike*, *rock and roll* stb.). Ha összetételi taggá válnak, aránylag egyszerű a megoldás: nem lenne jó, ha ezek a mozgószabály bemenetét képeznék (pl. *hot dog fogyasztás* a *Julianus barát szobor* mintájára). Nehezebb ügy már a szóképzés (és a kötött utótagok [pl. *-szerű*, *-féle*]) kérdése. A leginkább a rendszerbe illő megoldás egy képző esetén még a különírás követése lenne, több képző esetén viszont már óhatatlanul egybe kellene rántani a szóköztartalmú szó részeit (*au pairkedik*: *aupairkedés*; *black jackezik*: *blackjackezés*; *body buildingezik*: *bodybuildingezés*; *hot dogozik*: *hotdogozás*; *mountain bike-ozik*: *mountainbike-ozás*; *rock and rollozik*: *rockandrollozás*; stb.).

E kérdéskör legizgalmasabb jelensége, hogy a magyar helyesírás új részrendszereként kell kezelnünk, miként is írjuk az angol „igekötős igék” (phrasal verbök) szófajváltásos (conversion) főnévi és melléknévi származékainak átvételét. Különírjuk ezeket? Kötőjellel? Teljesen egybe? Ez angolul is kérdés, de magyarul is kérdés. Az úzus minden esetben eléggé kaotikus. Minthogy egységes angol helyesírás nem létezik, csupán annyit mondhatunk, hogy angolul a legáltalánosabb megoldásnak az tűnik, hogy igeként különírandók az ilyenek, melléknévként kötőjelesek, főnévként teljesen egybeírandók. – A magyarban igeként soha nem jelennek meg efféle elemek, így ezzel a kérdéssel nem kell foglalkoznunk. Hosszas mérlegelés után arra jutottunk, hogy a magyarban (is) az a legkényelmesebb és leghajlékonyabb megoldás, ha melléknévként mindig kötőjelesen (*feed-back mechanizmus*, *stand-up komikus*; *mark-up nyelv*, *opt-in rendszer*, *push-up melltartó*), főnévként mindig egybeíródnak (*mindig hasznos a feedback*, *a standup kiválóságai*; *handout*) ezek a szavak. Az ilyen „igekötők” összetétel előtagjaként is állhatnak. Ezeket mindig egybeírjuk (pl. *backdoor*, *inbox*, *offshore*, *online*, *upgrade*).

4.4. A fenti kategóriák egyikébe se illik bele, hiszen nem a nyelvi anyaggal, hanem az elrendezéssel kapcsolatos, de nagyon fontos szótárszerkesztési kérdés az utalózás ügye. Noha az Osiris *Helyesírás* szótári részének utalórendszere nagyon precíz és logikus, a felhasználók visszajelzései alapján kétség sem fér hozzá, hogy sajnálatos módon igencsak kontrainuitív. Kénytelenek vagyunk tehát ezzel szembenézni, így feloldjuk az utalókat. Az ezzel járó terjedelemnövekedést tipográfiai eszközökkel igyekszünk ellensúlyozni.

5. Összegzés

A lassan három éve megjelent új helyesírási szabályzat változtatásait azonnal követte a *Kis magyar helyesírás* című kiadvány, és időszerűvé vált, hogy a helyesírási kézikönyv is megtegye a frissítést mind a tanácsadó részben, mind pedig a szótári állományában, és így két további tartomány „csatlakozzon” az új szabályzathoz. Nehezebb kérdés a szaknyelvi helyesírások ügye ennek fényében, ám azok nagyobb részben függetlenek az alapsabályzat változtatásaitól, a fenti módosítások kevésbé érintik őket.

Irodalom

- AKH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bősze Péter 2007. Tartozékbetűk, tartozékszámok és tartozékmagyarázók az orvosi-biológiai irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 131: 151–62.
- Fábián Pál – Graf Rezső – Szemere Gyula 1978/1999. *Helyesírásunk*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 2015. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 139: 253–69.
- Keszler Borbála – Siptár Péter – Tóth Etelka 2016. *Kis magyar helyesírás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kloss, Heinz 1969. *Research possibilities on group bilingualism: A report*. International Center for Research on Bilingualism. Quebec.
- Laczkó Krisztina 2004. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadásáról. In: Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője 1–2*. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 17–48.
- Laczkó Krisztina 2006a. Az újmagyar és az újabb magyar kor. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 401–37.
- Laczkó Krisztina 2006b. A hagyomány szerepe a mai helyesírásban. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Marianna (szerk.): *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó. Budapest. 601–4.
- Laczkó Krisztina 2016. A tulajdonnévi helyesírás változásai az AkH. 12. kiadásában. *Névtani Értesítő* 38: 181–91.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008a. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008b. *Helyesírási szótár*. Osiris Kiadó. Budapest.

- Mártonfi Attila 2018. Tájékoztató bibliográfia „A helyesírás kézikönyvei” témában. *Magyar Nyelvőr* 142: 230–234.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998a. *Nyelvi tervezés*. Universitas Könyvkiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998b. *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2003. A nyelvi norma. In: Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 411–21.
- Tóth Etelka 2017. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága 2015. évi tevékenysége. *Magyar Nyelvőr* 141: 389–96.